

NATALIA KRAŚNIEWSKA

Uniwersytet Warszawski
Instytut Studiów Społecznych im. Profesora Roberta B. Zajonca
e-mail: n_krasniewska@wp.pl

Integracja społeczna a tożsamość narodowa dzieci migrantów polskiego pochodzenia mieszkających w Berlinie

Abstract. *The following article discusses the rationale of the concept of the European School of Berlin and studies its influence on the social integration process, as well as on the formation mechanisms of national identity of young immigrants of Polish origin living in Berlin. As a foundation for the conclusions herein serve the results of the qualitative research conducted since 2014 with students attending the European School “Robert-Jungk-Oberschule” in Berlin. The processes of integration of second generation polish immigrants is discussed in relation to the educational system – the acquisition of linguistic and cultural competencies, functioning in peer groups forming direct social relations, as well as their participation in the German society. The learning in European classes through bicultural and bilingual education, as well as the school aiming to support the student’s awareness of its origin, have a significant impact towards the integration of immigrants with the hosts’ society.*

Keywords: *migration, social integration, national identity, bilingual education, bicultural education, second generation of migrants*

Wprowadzenie

Migracje są procesem niezwykle dynamicznym i złożonym, wpływającym na funkcjonowanie systemów społecznych, gospodarczych, politycznych wie-

lu krajów europejskich¹. Państwa członkowskie Unii Europejskiej są atrakcyjne zarówno dla osób ubiegających się o azyl, jak i migrantów ekonomicznych, ze względu na ich wysoki rozwój gospodarczy, stosunkowo stabilną sytuację polityczną oraz funkcjonowanie zasad demokratycznych². Krajami o długiej tradycji migracji są głównie Niemcy, Francja i Wielka Brytania, które od lat 50. XX wieku doświadczają napływu imigrantów na dużą skalę³. Intensyfikacja procesów migracji związana jest m.in. z globalizacją, która przyczynia się do wzrostu udziału migrantów w populacjach różnych krajów i tym samym tworzenia się społeczeństw wielokulturowych. Cechą charakterystyczną krajów zachodnioeuropejskich goszczących wielu migrantów i ich potomków staje się duże zróżnicowanie etniczne, kulturowe i religijne społeczeństw⁴. Zdaniem Patricka Savidana „dzięki globalizacji i pod wpływem rozwoju demograficznego oraz nasilenia migracji, proces etniczno-kulturowego różnicowania wciąż będzie się intensyfikował i przyspieszał”⁵. Wyzwaniami dla polityki wielu krajów staje się zarówno integracja migrantów, jak i zapewnienie możliwości harmonijnego współżycia w obrębie społeczeństwa kraju przyjmującego, różnorodnych kultur⁶.

Integracja migrantów i ich dzieci jest jednym z kluczowych zagadnień podejmowanych we współczesnych debatach na temat obecności migrantów w Europie. Państwa europejskie, realizując założenia polityki integracyjnej, stoją przed koniecznością znalezienia równowagi pomiędzy uznaniem obecności migrantów w społeczeństwie wraz z akceptacją ich potrzeb i oczekiwań a zachowaniem spójności kraju przyjmującego i utrzymaniem instytucji państwa⁷. Integracja postrzegana jest jako proces dwustronny opierający się na uprawnieniach i zobowiązaniach zarówno migrantów, jak i krajów goszczących. Proces integracji ma wiele wymiarów, m.in. „prawno-instytucjonalny, ekonomiczny, społeczny, kulturowy, tożsamościowy i przestrzenny”⁸. Integracja w wymiarze społecznym i kulturowym polega na partycypacji imigrantów w różnych obszarach życia społeczeństwa przyjmującego, osiągnięciu przez nich kompetencji kulturowych oraz

¹ J. Szymańska, *Obywatelstwo europejskie, a problem integracji imigrantów w Unii Europejskiej*, „Studia Politologiczne” vol. 27, 2013, s. 207.

² D. Kirtas, *Integration of the second-generation immigrants in the Netherlands*, Bachelor thesis European Public Administration, University of Twente, 2015, s. 5.

³ S. Schuller, *Education and Immigrant Integration*, Doctoral dissertation, Freie Universität Berlin, Germany 2013, s. 1.

⁴ Ibidem.

⁵ P. Savidan, *Wielokulturowość*, Oficyna Naukowa, Warszawa, 2012, s. 9.

⁶ Ibidem, s. 17.

⁷ A. Grzymała-Kazłowska, S. Łodziński (red.), *Problemy integracji imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, ss. 12-14.

⁸ M. Biernath, *Różnorodność integracji – jej wymiary i mechanizmy*, w: A. Grzymała – Kazłowska, S. Łodziński (red.), *Problemy integracji imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, s. 180.

poszanowaniu norm, wartości i instytucji kraju osiedlenia⁹. Dla prawidłowego przebiegu procesu integracji migrantów istotne jest akceptowanie ze strony kraju przyjmującego ich odrębności i umożliwienie im pielęgnowania własnej kultury, tradycji oraz kształtowania swojej tożsamości.

Konstruowanie tożsamości przez jednostkę jest procesem biograficznym, który zachodzi dzięki refleksyjnemu podejściu do zmian dokonujących się w jej życiu. Tożsamość jest rutynowo wytwarzana i podtrzymywana przez jednostkę. Istotne jest „samorozumienie”, które wpływa na wytworzenie i odtwarzanie spójnego i satysfakcjonującego poczucia tożsamości¹⁰. Tożsamość nie jest zależna od określonego „projektu życia”, cechuje ją niestabilność, zmienność, możliwość dokonywania stale nowych wyborów. Jest ciągłym poszukiwaniem autoidentyfikacji¹¹. W rozważaniach nad tożsamością ważny jest nie tylko jej wymiar indywidualny, ale także aspekty tożsamości kolektywnej, m.in. tożsamości narodowej.

Tożsamość narodowa zawiera różnorodne treściowo i formalnie autocharakterystyki podmiotu zbiorowego, które albo są zinstytucjonalizowane i w różny sposób legitymizowane, np. poprzez naukę historii, uznawanie instytucji politycznych i prawnych, albo są zawarte w świadomości potocznej członków społeczeństwa¹². Warstwa tożsamości ugruntowana w świadomości potocznej rozumiana może być jako zbiór „przekonań, postaw i emocji, które podlegają procesom upodobnienia czy uniformizacji”¹³. Każda jednostka kształtuje ten zbiór poprzez poczucie więzi z narodem i autentyczne przeżywanie uczestnictwa w danej grupie narodowej¹⁴.

Mechanizmy kształtowania tożsamości narodowej uwidaczniają się zwłaszcza podczas migracji. Migranci zostają skonfrontowani ze swoją tożsamością narodową w wielu sytuacjach życia codziennego, które nie raz wymagają od nich świadomego rozgraniczenia własnej identyfikacji narodowej oraz identyfikacji narodowej grupy większościowej lub innych grup etnicznych tworzących wspólnie społeczeństwo wielokulturowe danego kraju¹⁵. Tożsamości narodowe migrantów mogą być bardzo zróżnicowane, a mechanizmy ich kształtowania zależne od wielu czynników formalnych i nieformalnych, w tym indywidualnych predyspozycji jednostek do nabywania kompetencji społecznych, kulturowych i językowych.

W badaniach nad procesem integracji istotna jest perspektywa drugiego pokolenia migrantów, które nie podjęło świadomej decyzji o migracji, a środowisko,

⁹ A. Grzymała-Kazłowska, S. Łodziński, *Problemy integracji imigrantów...*, s. 36.

¹⁰ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2010, ss. 52-55, 106-114.

¹¹ Z. Bauman, *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Sic!, Warszawa 2000.

¹² Z. Bokszański, *Europa a polskość i inne narody w opiniach Polaków*, w: *Tożsamość europejska, a tożsamość polska*, PAN, Warszawa 2005, s. 10.

¹³ Z. Bokszański, *Tożsamości zbiorowe*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 133.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ E. Nasalska, N. Kraśniewska, *Identyfikacje narodowe młodego pokolenia migrantów polskich w Berlinie*, w: L. Dyczewski, K. Jurek (red.), *Rzeczywistość wielokulturowa*, Wyd. KUL Centrum Europejskie Natolin, Lublin – Warszawa 2013, s. 192.

w jakim się znaleźli – urodzili bądź dorastali zostało im narzucone przez rodziców. Twarzy to specyficzny kontekst rozważań nad mechanizmami kształtowania tożsamości narodowej.

W integracji społecznej dzieci migrantów kluczową rolę odgrywa system edukacji kraju przyjmującego. Przedszkola i szkoły są jednym z pierwszych miejsc w przestrzeni publicznej, w których przekazywane są młodym migrantom elementy kultury kraju przyjmującego: język, normy, wartości, zwyczaje. Odpowiednia edukacja dzieci migrantów ma pozytywny wpływ na procesy ich integracji. Skuteczna integracja może zapobiegać wykluczeniu społecznemu młodych ludzi, zwiększa szanse na osiągnięcie przez nich sukcesów w życiu dorosłym, ułatwia znalezienie satysfakcjonującego miejsca na rynku pracy oraz wspiera postawy motywujące do aktywnego uczestniczenia w życiu społecznym¹⁶. Edukacja młodych migrantów powinna umożliwiać zdobywanie przez nich kompetencji równoczesnego funkcjonowania w dwóch kulturach, przy jednoczesnym zachowaniu świadomości swojego pochodzenia¹⁷.

1. Metodologia badań i charakterystyka badanej zbiorowości

Badania omawiane w niniejszym artykule mają na celu ukazanie mechanizmów kształtowania tożsamości narodowej przez dzieci migrantów polskiego pochodzenia, mieszkających w Berlinie, na tle zachodzących procesów integracji społecznej. Ponieważ szkoła jest przestrzenią, w której procesy integracji młodych migrantów zachodzą najintensywniej, przedstawiono je w odniesieniu do specyfiki berlińskiego systemu edukacji – koncepcji Państwowej Szkoły Europejskiej (Staatliche Europaschule Berlin (SESB) o profilu niemiecko-polskim.

Badanie zostało przeprowadzone metodą jakościową przy użyciu takich narzędzi badawczych jak wywiady swobodne, pogłębione i obserwacja uczestnicząca stanowiąca uzupełnienie i rozszerzenie zasobów wiedzy na temat badanej rzeczywistości społecznej. Wywiady przedstawione w artykule zrealizowano od września 2014 r. do marca 2016 r. Badanie jest kontynuowane, zakończenie prac zaplanowano na styczeń 2018 r. W badaniu wzięli udział uczniowie, nauczyciele polskojęzyczni, dyrekcja szkoły średniej Integrierte Sekundarschule mit gymnasialer Oberstufe – Staatliche Europaschule Berlin Deutsch-Polnisch Robert-Jungk-Oberschule oraz dyrekcja szkoły podstawowej Katharina – Heinroth Grundschule.

Przy doborze respondentów – uczniów, brano pod uwagę osoby, które urodziły się w Niemczech bądź w momencie wyjazdu z Polski niemające więcej niż 8 lat,

¹⁶ V. Todorovska-Sokolovska, *Integracja i edukacja dzieci imigrantów w krajach Unii Europejskiej – wnioski dla Polski*, Instytut Spraw Publicznych 2010, s. 1, <http://www.isp.org.pl/uploads/pdf/1652675396.pdf> [15.01.2017].

¹⁷ Z. Melosik, *Teoria i praktyka edukacji wielokulturowej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007, ss. 165-166.

rok wyjazdu rodziców z Polski, znajomość języka polskiego oraz wykształcenie rodziców.

W badaniu wzięło udział 40 uczniów polskiego pochodzenia w wieku od 13 do 21 lat, kształcących się w klasach 8-13 w szkole Robert-Jungk-Oberschule. Wywiady przeprowadzono z 28 kobietami i 12 mężczyznami. Rodzice badanych osób zdecydowali się na emigrację z Polski w latach 70. i 80. XX wieku (8 respondentów), w latach 90. XX wieku (19 respondentów) oraz po 2000 r. (8 respondentów), brak danych od 5 respondentów. Większość respondentów urodziła się w Niemczech – 26 uczniów, a 14 dzieci wyemigrowało wraz z rodzicami z Polski. Najwięcej osób badanych deklarowało posiadanie podwójnego obywatelstwa polskiego i niemieckiego (17 respondentów), wyłącznie polskiego (12 respondentów) i wyłącznie niemieckiego (11 respondentów). Analizując poziom wykształcenia rodziców uczniów, można zauważyć, iż większość matek posiadała wykształcenie średnie (16 osób) i wyższe (12 osób), znacznie mniej kobiet miało wykształcenie zawodowe (5 osób) i podstawowe (2 osoby), brak danych od 5 respondentów. Natomiast ojcowie posiadali głównie wykształcenie średnie (13 osób), zawodowe (9 osób) i wyższe (8 osób) oraz podstawowe (2 osoby), brak danych od 8 respondentów.

W badaniu udział wzięło 8 nauczycieli uczących w Robert-Jungk-Oberschule takich przedmiotów, jak: język polski, biologia, historia, geografia, wychowanie muzyczne i teatr, a także dyrekcja szkół europejskich niemiecko-polskich. Celem przeprowadzonych wywiadów było poznanie berlińskiego systemu edukacji, koncepcji Staatliche Europaschule Berlin oraz jej organizacji.

2. Koncepcja berlińskiej szkoły europejskiej

Specyfika systemu edukacji w Niemczech wynika z federalnego charakteru państwa. Jest ona kształtowana zarówno przez politykę państwa, jak i poszczególnych landów. Państwo zgodnie z art. 7 ustawy zasadniczej (Grundgesetz) sprawuje nadzór nad systemem szkolnictwa, określa wspólne interesy i interweniuje w przypadku naruszenia dobra wspólnego. Natomiast każdy z 16 landów posiada pełną autonomię odnośnie do prowadzenia polityki edukacyjnej w swoim regionie. Niezależność landów związana jest z ich suwerennością kulturową „Kulturhoheit” (przyznaną na mocy uchwały KMK z 18 października 1949 r.), dotyczącą sfery kształcenia, kultury, nauki i badań¹⁸. Edukacja jako element dziedziny kultur podlega pod każdy land (art. 30 Grundgesetz), który dysponuje władzą prawodawczą (art. 70 Grundgesetz). W związku z tym landy posiadają uprawnienia do ustalenia indywidualnych, specyficznych praw wewnętrznych (konstytucje i ustawy) dotyczących systemu oświaty. Prowadzi to do zróżnicowania systemu szkolnictwa

¹⁸ I. Nowosad, *Szkolnictwo w Niemczech wobec tradycji i potrzeby zmiany*, „Dialogi o Kulturze i Edukacji” 1(1)/2012, s. 149.

niemieckiego w krajach związkowych, funkcjonowania różnych typów szkół i instytucji kształcących, a także odmiennych programów kształcenia. W celu uniknięcia zbyt dużych różnic w systemach edukacji państwo regularnie współpracuje z landami. Zgodnie z założeniami ta wspólnie kontrolowana różnorodność umożliwia efektywny i innowacyjny rozwój systemu edukacyjnego i badawczego¹⁹.

W Berlinie za politykę edukacyjną odpowiada Senatsverwaltung für Bildung, Jugend und Familie (Senat Departament Edukacji, Młodzieży i Rodziny). Najważniejszym dokumentem dotyczącym systemu edukacji w Berlinie jest „Schulgesetz für das Land Berlin” (ustawa o szkolnictwie) z dnia 26 stycznia 2004 r. W ustawie o szkolnictwie zawarte zostały podstawowe prawa umożliwiające wszystkim dzieciom równy dostęp do edukacji w Berlinie. Zgodnie z § 2 tej ustawy „Każdy młody człowiek ma prawo do trwałej edukacji szkolnej, bez względu na płeć, pochodzenie przodków, język, pochodzenie kraju, niepełnosprawność, przekonania religijne lub polityczne, orientacje seksualne, status ekonomiczny lub społeczny jego opiekunów”²⁰.

Szkoły ogólne w Berlinie podzielone są ze względu na klasy (Jahrgangsstufen), poziomy kształcenia (Schulstufen) oraz rodzaje szkół (Schularten). Obowiązkiem szkolnym w Berlinie objęte są dzieci pomiędzy 6. a 16. rokiem życia. Pełna edukacja trwa 12 albo 13 lat w zależności od wyboru przez ucznia rodzaju drogi edukacyjnej. Kształcenie na poziomie podstawowym (Primarstufe) odbywa się w Grundschule w klasach 1-6. Kształcenie średnie podzielone jest natomiast na dwa poziomy. Pierwszy poziom Sekundarstufe I: dla klas 7-10 realizowany jest przez szkoły o profilu Gymnasium i Integrierte Sekundarschule. Kontynuacja nauki na II poziomie wymaga zdania przez uczniów egzaminu MSA (mittlerer Schulabschluss). Drugi poziom Sekundarstufe II Gymnasiale Oberstufe kończy się egzaminem maturalnym w 12 klasie Gymnasium albo w 13 klasie Integrierte Sekundarschule²¹.

Wyzwaniem dla systemu oświaty Berlina stała się kwestia edukacji dzieci migrantów z różnych krajów. W ramach polityki edukacyjnej dążono do znalezienia rozwiązań mających na celu stworzenie młodym migrantom odpowiednich warunków do integracji w ramach systemu edukacji. Pojawiła się silna potrzeba zapewnienia dzieciom migrantów edukacji zarówno w języku ojczystym, jak i niemieckim. W latach 90. XX wieku powstała koncepcja Państwowej Szkoły Europejskiej Staatliche Europaschule Berlin, która jest realizowana tylko i wyłącznie w Berlinie. Obecnie funkcjonuje 31 szkół europejskich o 9 kombinacjach językowych. Są to szkoły powszechne działające w ramach regularnych szkół

¹⁹ https://www.bundestag.de/bundestag/aufgaben/gesetzgebung_neu/gesetzgebung/bundesstaatsprinzip/255460 [26.01.2017].

²⁰ <http://gesetze.berlin.de/jportal/?quelle=jlink&query=SchulG+BE&psml=bsbeprod.psm-l&max=true&aiz=true> [26.01.2017].

²¹ <https://www.berlin.de/sen/bildung/schule/bildungswege/> [26.01.2017].

niemieckich²². Przykładami szkół europejskich o profilu niemiecko-polskim na poziomie Primarstufe jest Katharina – Heinroth Grundschule, a na poziomie Sekundarstufe Robert-Jungk-Oberschule.

Ideą szkoły europejskiej jest edukacja dwujęzyczna, pozwalająca dzieciom migrantów na uzyskanie kompetencji w obydwu językach na poziomie języka ojczystego. Ważna jest również edukacja dwukulturowa, umożliwiająca efektywne funkcjonowanie w więcej niż jednej kulturze wraz z umiejętnością wymieniaania ról kulturowych w zależności od kontekstu sytuacyjnego. Zadaniem szkoły europejskiej jest również integracja uczniów z niemieckim społeczeństwem przy jednoczesnym zachowaniu i pielęgnowaniu świadomości swojego pochodzenia.

Koncepcja szkoły europejskiej zakłada ciągłość nauki dwujęzycznej i dwukulturowej przez cały system edukacyjny, aż do matury, którą zdaje się z przedmiotów w obydwu językach. Dzieci kończące edukację w europejskiej szkole Grundschule mają zagwarantowane miejsce w szkołach europejskich na poziomie Sekundarstufe. Pozostali uczniowie, chcący rozpocząć naukę w szkole średniej europejskiej, muszą zdać testy kwalifikacyjne z języka niemieckiego albo z języka kraju pochodzenia. Testy i rozmowa wstępna mają na celu ustalenie, który z języków jest dla ucznia znany na poziomie Muttersprache, a który Partnersprache. W trakcie nauki w klasach europejskich poziomy te muszą zostać wyrównane.

Zgodnie z założeniami SESB, w klasach europejskich powinny uczyć się w 50% dzieci z językiem ojczystym niemieckim i w 50% dzieci z językiem kraju pochodzenia w zależności od profilu językowego szkoły. W praktyce to założenie rzadko jest realizowane i taki podział nie funkcjonuje – naukę w klasach europejskich wybierają przede wszystkim uczniowie z językiem ojczystym kraju pochodzenia.

W szkołach europejskich 50% przedmiotów jest realizowanych w języku niemieckim, 50% przedmiotów w języku ojczystym dzieci. Niemiecka rama programowa rozszerzona jest o treści nauczania realizowane w kraju pochodzenia ucznia – proporcje treści w danym przedmiocie ustalane są procentowo. W szkołach europejskich wymagane jest, aby dane przedmioty prowadzone były przez native speakerów.

Szkoła europejska działa w połączeniu ze szkołą niemiecką. Łączy je wspólna dyrekcja, administracja i kadra nauczycielska. Obowiązują je jednolite zasady i reguły. Organizacja oraz nauka w szkole nastawiona jest na integrację uczniów klas europejskich z klasami regularnymi. Należy zaznaczyć, iż klasy regularne mogą być zróżnicowane pod względem narodowościowym, etnicznym i religijnym. Integracja uczniów ma prowadzić do akceptacji różnic i pokonywania barier. Uczniowie w każdym roczniku mają wspólne lekcje, angażowani są w wiele projektów, organizują wspólnie szkolne inicjatywy – dni szkoły, festyny itp. Szkoła europejska angażuje się w realizację projektów naukowych i kulturalnych ze

²² <https://www.berlin.de/sen/bildung/schule/besondere-schulangebote/staatliche-europaschule/> [26.01.2017].

szkołami partnerskimi z kraju pochodzenia uczniów. Wszystkie szkoły europejskie w Berlinie współpracują ze sobą poprzez regularne spotkania przedstawicieli szkół (moderatorów), organizowanie co roku dnia europejskiego oraz przygotowywanie seminariów szkoleniowych dla nauczycieli.

Realizacja programu szkoły europejskiej poprzez edukację dwujęzyczną, wychowanie dwukulturowe, a także międzykulturowe ma za zadanie przygotowanie młodych ludzi do funkcjonowania na współczesnym, berlińskim rynku pracy. Umiejętności absolwentów szkół europejskich są wysoko cenione przez niemieckich pracodawców nastawionych na współpracę międzynarodową.

[...] język staje się coraz ważniejszy w życiu zawodowym, a czasy w których używa się tylko języka angielskiego do komunikacji, myślę że już minęły. Wiele firm szuka osób posługujących się językiem państwa, z którym chcą budować współpracę, nie tylko język jest dla nich ważny, ale znajomość kultury, bo żeby nawiązać kontakty z innym państwem, trzeba wiedzieć, jak w nim ludzie funkcjonują [...] (dyrektor Robert-Jungk-Oberschule).

3. Integracja społeczna a tożsamość narodowa

Edukacja migrantów zgodnie z koncepcją szkoły europejskiej wpływa pozytywnie na procesy integracji społecznej młodych migrantów polskiego pochodzenia. Z przeprowadzonych badań wynika, iż integracja społeczna dzieci migrantów przebiega prawidłowo dzięki nabywaniu przez nich kompetencji w obydwu językach i kulturach, akceptowaniu norm, wartości i zasad społeczeństwa, w którym żyją, pielęgnowaniu tradycji i kultury swojego pochodzenia, a także kształtowaniu postaw otwartości na inne kultury i religie. Taka edukacja pomaga młodym ludziom efektywnie funkcjonować w obydwu społeczeństwach – niemieckim i polskim, a także wielokulturowym.

Badane osoby ceniły sobie możliwość podtrzymywania i przybliżania polskiej kultury i tradycji nie tylko w ramach realizacji przedmiotów, ale w działalności dodatkowej związanej z rozwijaniem ich zainteresowań. Jedną ze sprawdzonych metod nauczania młodzieży jest inicjowanie różnych projektów historycznych, teatralnych, muzycznych, tanecznych, w które angażują się uczniowie.

Proszę sobie wyobrazić, że chce pani zainteresować językiem polskim 12-13-latkę, który jest w okresie dojrzewania i ma na głowie zupełnie co innego niż nauczanie, więc nie można, a jednocześnie chciałby i jest chętny się uczyć, więc nie wolno tego zmarnować, nie wolno jego zapału zaprzepaścić i taką metodą, którą ja zastosowałam i wiem koledzy to kontynuują [...] to są takie projekty, żeby o kulturze polskiej coś powiedzieć, to są różnego rodzaju tradycje, które można w sposób teatralny, muzyczny, literacki wzbogacić i przedstawić. Jednocześnie drugi nurt mojej działalności, uważałam, że to jest ważne i wydaje mi się, że to się sprawdziło, to dwujęzyczność i dwukulturowość, którą należy wspierać, bo młodego człowieka na początku jego drogi życiowej i rozwoju umysłowego i emocjonalnego nie można, że tak powiem zawęzić czy ograniczać do jednej czy drugiej kultury, jeśli on żyje w dwóch kulturach, niejako w tych dwóch światach, więc

żeby jego rozwój przebiegał prawidłowo, to conajmniej trzeba mu wskazać i pomóc, żeby on mógł się w tym odnaleźć myślę, że tutaj to jest chyba problem identyfikacji, jakiejś własnej osobowości, która się rozwija i to jest niezwykle istotny, ale jednocześnie bardzo złożony proces i jednocześnie bardzo wrażliwy, trzeba mieć dużo wycucia, dużo szacunku do człowieka i zastanawiać się wielokrotnie, zanim się podejmie jakieś działanie nad jego celem i z kolei nad możliwością realizacji (nauczycielka języka polskiego Robert-Jungk-Oberschule).

Dla prawidłowego przebiegu procesu integracji ważna jest świadomość migrantów, że są akceptowani przez instytucje państwa i innych członków społeczeństwa przyjmującego. Dowodem na to jest koncepcja berlińskiej szkoły europejskiej, ponieważ umożliwiła formalne zaistnienie w sferze publicznej języka, kultury i tradycji polskiej. Oferowana przez państwo nauka języka ojczystego i kultury kraju pochodzenia w ramach powszechnego systemu edukacji wpływa na wzmocnienie poczucia wartości u dzieci migrantów i tym samym zwiększa prawdopodobieństwo osiągnięcia przez nich sukcesów w życiu dorosłym – zawodowym i publicznym.

Ja myślę też o młodzieży z Robert-Jungk-Oberschule z tej szkoły dalej prowadzącej, że oni mają dosyć duże poczucie tożsamości kulturowej, związani są z polską kulturą, ja nie widzę w tym nic złego. W latach 80. była fala emigracji z Polski do Berlina i w 90. też jeszcze, i to byli ludzie, którzy się wstydzili na ulicy mówić po polsku, ta nowa generacja, ta nasza młodzież, nasi absolwenci, nie mają tych problemów [...] Ci nasi uczniowie nie, oni nie mają tych zahamowań, nie mają tych kompleksów i mówią biegle jednym i drugim językiem i biorą to co dla nich najlepsze i z kultury niemieckiej i z kultury polskiej, potrafią się świetnie poruszać po całej Europie, po całym świecie i posługiwać się zarówno dobrze językiem polskim, angielskim, niemieckim i każdym następnym, którego by się nauczyli [...] (dyrektor Katharina – Heinroth Grundschule).

Większość badanych osób była zadowolona z podjętej decyzji o kształceniu w szkole europejskiej niemiecko-polskiej. Nabyte kompetencje dwujęzyczne i dwukulturowe postrzegają jako atut w staraniu się o dobrze płatną pracę. Wielokrotnie młodzi ludzie podkreślali, że znajomość języka polskiego jest ceniona przez firmy w Berlinie nastawione na współpracę biznesową z Polską. Pomimo że nieznaczna liczba osób badanych byłaby gotowa podjąć w Polsce studia czy pracę, to samo posiadanie możliwości uzyskania matury z przedmiotów w języku niemieckim i polskim i tym samym otwarcie drogi na polskie uniwersytety jest dla młodych ludzi bardzo ważne.

Dla procesów integracji istotne jest również utrzymywanie relacji bezpośrednich z krajem pochodzenia. Szkoła europejska umożliwia dzieciom migrantów regularne kontakty z rówieśnikami podczas wymian z polskimi szkołami z Łagowa, Krakowa, Poznania, Warszawy. Badani uczniowie realizowali podczas takich wyjazdów różne projekty naukowe. Dla młodych ludzi ważne było nie tyle zdobywanie wiedzy, ile poznawanie rówieśników z Polski, uczestniczenie w lekcjach w typowych polskich szkołach, wspólne zwiedzanie Berlina. Efektem tych wymian były przyjaźnie między uczniami z obydwu krajów, które respondenci podtrzymywali za pośrednic-

twem Internetu, m.in. dzięki portalom społecznościowym, a także podczas spotkań inicjowanych już bez pośrednictwa szkoły zarówno w Polsce, jak i w Niemczech.

Integracja społeczna dzieci migrantów polega nie tylko na przystosowaniu się do społeczeństwa niemieckiego, ale także umiejętności tworzenia tego społeczeństwa z innymi grupami narodowymi, etnicznymi, religijnymi zamieszkującymi Berlin. Z przeprowadzonych badań wynika, iż młodzi migranci w większości akceptują życie w wielokulturowym społeczeństwie. Berlin odbierany był przez młodych ludzi jako miejsce tolerancyjne, otwarte, w którym każdy może czuć się swobodnie i skorzystać z wielu możliwości edukacji i pracy. Dla badanych uczniów obowiązkiem każdego mieszkańca Berlina bez względu na jego narodowość czy kulturę jest właśnie integracja – znajomość języka niemieckiego, posiadanie pracy i utrzymywanie kontaktów z innymi członkami społeczeństwa poza swoją grupą narodową. Młodzi ludzie nie akceptowali postawy (zarówno w odniesieniu do najnowszych fal uchodźców, jak i innych migrantów ekonomicznych) polegającej ich zdaniem na wykorzystywaniu niemieckiego systemu socjalnego, żyjąc na koszt państwa bez znajomości ani próby nauczenia się języka niemieckiego.

Z informacji przedstawionych przez dyrekcję Robert-Jungk-Oberschule wynika, iż w szkole uczą się dzieci ok. 50 różnych narodowości. Szkoła stara się wzmocnić w uczniach postawę wzajemnej akceptacji różnic. Realizuje projekt „szkoła bez rasizmu – szkoła z odwagą cywilną”, który ma na celu szerzenie tolerancji wobec wszelkich odmienności oraz obronę osób dyskryminowanych. Założenia projektu musiały zostać zaakceptowane przez minimum 70% nauczycieli, uczniów i rodziców. Nie zawsze jednak udaje się uniknąć konfliktów pomiędzy uczniami – bardzo często nieporozumienia o podłożu osobistym zostają sprowadzone do wymiaru narodowościowego.

Przeprowadzone badania wykazały, iż uczniowie są zróżnicowani pod względem tożsamości narodowej. Potwierdza to złożoność mechanizmów kształtowania tożsamości narodowej – ich indywidualnego charakteru, zależności od doświadczeń jednostek, kontekstów sytuacyjnych, predyspozycji uczniów do nabywania kompetencji społecznych, kulturowych i językowych. Określenie tożsamości narodowej nie było prostym zadaniem dla młodych ludzi. Bardzo często na pytanie „Jakbyś określił swoją tożsamość narodową?” oraz pytanie pomocnicze „Kim jesteś, kim się czujesz pod względem narodowości?” odpowiadali w pierwszej kolejności „nie wiem” i stopniowo analizowali elementy składające się na ich identyfikację.

Na podstawie zebranego materiału empirycznego wyłoniono cztery kategorie deklarowanej tożsamości: „polska”, „polska i niemiecka”, „niemiecka”, „europejska”. Większość respondentów (20 osób badanych) czuła się „Polką/Polakiem” ze względu na aspekty formalne, takie jak: posiadanie polskiego obywatelstwa, miejsce urodzenia, pochodzenie polskie rodziców i rodziny. Badani uczniowie zwracali również uwagę na ważność elementów kultury i tradycji polskiej związanych z jedzeniem, obchodzeniem świąt, a także znaczenie nawiązywania przyjaźni

z polskimi rówieśnikami oraz lepiej rozwinięte kompetencje w języku polskim – czytanie, pisanie, używanie języka polskiego jako głównego środka komunikacji z rodziną i znajomymi.

Polka tak, bo jak mówione ja tylko w domu po polsku, jedzenie polskie, tradycje polskie, koleżanki też teoretycznie Polki nie raz tylko po niemiecku właśnie mówimy i imprezy polskie, słuchamy piosenek [...] więc wszystko to polskie po prostu więc nie wiem Polska, Polka (R1_k17_P)²³.

Drugą kategorią, z którą identyfikowali się badani uczniowie, była podwójna tożsamość narodowa – „polska i niemiecka” (15 respondentów). Dwoistą tożsamość narodową odczuwały zarówno osoby urodzone w Niemczech, jak i w Polsce. Taka podwójna identyfikacja akceptowana była na różne sposoby – równoważne odczuwanie tożsamości polskiej i niemieckiej albo niesymetryczność relacji, gdzie jedna z tożsamości może przeważać nad drugą w zależności od kontekstu sytuacyjnego, a także dwoistość odczuwana jako bycie „niepełnym” Polakiem i „niepełnym” Niemcem. Istotne jest, aby jednostka świadomie akceptowała niejednorodną tożsamość narodową. Respondenci zwracają uwagę, iż kształtowanie podwójnej tożsamości narodowej zależne jest od dwukulturowości i dwujęzyczności, poczucia związku z Polską ze względu na miejsce urodzenia swoje albo rodziców, posiadania w Polsce najbliższej rodziny, a identyfikacje z Niemcami odnosili do aspektów życia codziennego – zdobywania edukacji, pierwszego doświadczenia zawodowego i co bardzo ważne dla młodych ludzi – utrzymywania kontaktów z rówieśnikami polskiego i niemieckiego pochodzenia.

[...] nie wiem nie lubię mówić, że nie wiem, że należę do Niemiec czy należę do Polski jestem bardzo szczęśliwa z tego, że jestem i tym i tym myślę, że to też jest możliwe i bardzo mi się to podoba [...] nie wiem, że jestem Niemcem z pochodzeniem polskim czy Polakiem żyjącym w Niemczech czy odwrotnie nie wiem, po prostu oznacza to, że mam znajomości z obu kultur i z obu języków (R20_k18_PiN).

Określając swoją tożsamość narodową jako „niemiecką”, respondenci (3 osoby badane) zwracali uwagę na istotność miejsca urodzenia albo długość trwania migracji, zakorzenienie w życiu codziennym Berlina, silniejsze kompetencje językowe niemieckie niż polskie oraz utrzymywanie głównie kontaktów z niemieckimi rówieśnikami.

[...] chyba Niemką niż Polką [...] no bo niemiecki jest dla mnie łatwiejszy no i tu też żyję i też się tu urodziłam to jakoś dziwne by było jakbym powiedziała, że jestem Polką (R10_k14_N).

²³ Charakterystykę respondentów podaje się w formacie [numer respondenta_płeć i wiek respondenta_deklarowana tożsamość narodowa: P (polska), N (niemiecka), PiN (polska i niemiecka), E (europejska)].

Nieliczni badani uczniowie (2 respondentów) deklarowali poczucie bycia „Europejczykiem” – „wszystkim i niczym”. Respondenci nie umieli scharakteryzować tych identyfikacji, dlatego też należy je interpretować raczej jako próbę zmniejszenia dyskomfortu wywołanego niechęcią do udzielenia odpowiedzi na pytanie „Kim jesteś?”.

W sumie ciężko, bo ja się ani nie widzę jako Polka ani jako Niemka, się widzę nie wiem, się widzę jako Europejczyk” (R2_k15_E).

Wnioski końcowe

Edukacja prowadzona zgodnie z koncepcją szkoły europejskiej sprzyja integracji społecznej młodego pokolenia migrantów. Prowadząc taką politykę integracyjną, władze Berlina dobrze wykorzystują potencjał młodych migrantów – przygotowują ich do efektywnego funkcjonowania w społeczeństwie poprzez realizację niemieckich założeń systemu edukacji przy równoczesnym aktywnym zachowaniu świadomości ich pochodzenia. Taka forma kształcenia dzieci migrantów w pełni realizuje wymóg dwustronności procesu integracji – zachowana zostaje równowaga pomiędzy wzajemnymi obowiązkami i potrzebami zarówno migrantów, jak i kraju przyjmującego. Z jednej strony młodzi ludzie poprzez biegłą znajomość języka niemieckiego, kultury, norm i wartości, a także instytucji państwa stają się częścią tego społeczeństwa i potrafią świetnie funkcjonować w życiu codziennym. Z drugiej strony w przestrzeni publicznej zostaje zaspokojona ich potrzeba emocjonalna – pielęgnowanie języka, kultury i tradycji nie tyle kraju pochodzenia, ile rodzinnego domu. Co więcej, umiejętności nabywane przez nich nie są jedynie folklorem, ale kompetencjami docenianymi i poszukiwanymi na współczesnym, niemieckim rynku pracy. Bycie osobą dwujęzyczną i dwukulturową postrzegane jest jako atut. Świadomość tego u młodych ludzi wzmacnia ich poczucie własnej wartości i motywuje do aktywnego uczestniczenia w życiu prywatnym i publicznym.

Dla procesów integracji obok nabywania kompetencji językowych i kulturowych obu krajów dla młodych migrantów istotna jest umiejętność funkcjonowania w grupach rówieśniczych kształtujących bezpośrednie relacje społeczne. Oprócz utrzymywania kontaktów z innymi osobami polskiego pochodzenia, nawiązują oni w szkole relacje z przedstawicielami różnych grup narodowych. Otwieranie się na inne kultury, religie, akceptacja tej różnorodności w społeczeństwie, a także nabywanie umiejętności radzenia sobie w sytuacjach konfliktowych o różnym podłożu wskazuje na zaawansowany proces integracji społecznej migrantów.

Mechanizmy kształtowania tożsamości narodowej na podstawie omawianych w artykule badań okazały się być bardzo zróżnicowane, zależne od wielu czynników zarówno o charakterze formalnym, jak i emocjonalnym. Młodzi migranci analizowali wiele aspektów wpływających na odczuwaną przez nich identyfikację i nawet podobieństwa między nimi w rezultacie mogły prowadzić do odmiennych

kategorii tożsamości narodowej. Podkreśla to indywidualny charakter konstruowania tożsamości narodowej zależny od predyspozycji jednostki, jej doświadczeń, potrzeb i kontekstów sytuacyjnych. W związku z tym, że kształtowanie tożsamości narodowej jest procesem, a badane osoby były w stosunkowo młodym wieku, można przypuszczać, że ich identyfikacje będą z czasem ulegały zmianom i przeobrażeniom.

Literatura

- Bauman Z., *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Sic!, Warszawa 2000.
- Bokszański Z., *Europa a polskość i inne narody w opiniach Polaków*, w: *Tożsamość europejska, a tożsamość polska*, PAN, Warszawa 2005.
- Bokszański Z., *Tożsamości zbiorowe*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Grzymała-Kazłowska A., Łodziński S. (red.), *Problemy integracji imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- Kirtas D., *Integration of the second-generation immigrants in the Netherlands*, Bachelor thesis European Public Administration, University of Twente, 2015.
- Melosik Z., *Teoria i praktyka edukacji wielokulturowej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007.
- Nasalska E., Kraśniewska N., *Identyfikacje narodowe młodego pokolenia migrantów polskich w Berlinie*, w: L. Dyczewski, K. Jurek (red.), *Rzeczywistość wielokulturowa*, Wyd. KUL Centrum Europejskie Natolin, Lublin – Warszawa 2013.
- Nowosad I., *Szkolnictwo w Niemczech wobec tradycji i potrzeb zmiany*, „Dialogi o Kulturze i Edukacji” 1(1)/2012.
- Savidan P., *Wielokulturowość*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2012.
- Schuller S., *Education and Immigrant Integration*, Doctoral dissertation, Freie Universität Berlin, Germany 2013.
- Szymańska J., *Obywatelstwo europejskie, a problem integracji imigrantów w Unii Europejskiej*, „Studia Politologiczne” vol. 27, 2013.
- Todorovska-Sokolovska V., *Integracja i edukacja dzieci imigrantów w krajach Unii Europejskiej – wnioski dla Polski*, Instytut Spraw Publicznych 2011, <http://www.isp.org.pl/uploads/pdf/1652675396.pdf> [15.01.2017].

Źródła internetowe

- http://essay.utwente.nl/68035/1/Kirtas_BA_BMS.pdf [15.01.2017].
- <http://gesetze.berlin.de/jportal/?quelle=jlink&query=SchulG+BE&psml=bsbeprod.psml&max=true&aiz=true> [26.01.2017].
- <https://www.berlin.de/sen/bildung/schule/bildungswege/> [26.01.2017].
- <https://www.berlin.de/sen/bildung/schule/besondere-schulangebote/staatliche-europaschule/> [26.01.2017].
- https://www.bundestag.de/bundestag/aufgaben/gesetzgebung_neu/gesetzgebung/bundesstaatsprinzip/255460 [26.01.2017].
- http://www.diss.fuberlin.de/diss/servlets/MCRFileNodeServlet/FUDISS_derivate_00000013635/diss_sschueller_final_online.pdf [15.01.2017].

